

Mindre bidrag

Blomsten på skuddet fra Davids rod

Om en Mariavisetolkning i Nordisk kvindelitteraturhistorie I

Ernst Frandsen har i sin disputats om den lyriske Madonnadigtning fra Danmarks middelalder (1926) fremhævet de danske Mariavisers fremmedartethed, mener Pil Dahlerup (1993:104). Selv vælger hun i Nordisk kvindelitteraturhistorie at betragte viserne »som en inspiration og udfordring for dansk tankegang og dansk sprog« (ibid.).

Som Pil Dahlerup læser tredje strofe af den versificerede bøn *Hell maria haffsens stjerne'* må den vist nok henregnes blandt de hårde udfordringer. Hun gengiver den således i moderniseret retskrivning (1993:106):

Du er oprunden af Davids rod,
aldrig fødes sådan imod.
Jeg kan det prøve med selver mig,
ærligste blomster fødes af dig.

Strofen er ifølge Pil Dahlerup adresseret til Jesus, og derved bliver navnlig sidste linje spændende for hende: »Det er et mærkeligt billede, der bruges: ærligste (dvs. de, der er mest værd) blomster fødes af dig. Hvad vil det sige at »føde blomster«? og hvad vil det sige, at Jesus »føder«? Det kan være hensigten, at man skal tænke på, at Jesus gerninger er de største, men det er særpræget at associere gerninger med blomster og Jesus med en føder. Der kan være sket det, at billeder, der oftest bruges om Jesus' mor, her bruges om ham selv. Dermed viser billederne, hvad der er synligt i hele visen, at Maria og hendes søn undertiden er ét for jeg'et« (Dahlerup 1993:106).

Verbet *føde(s)* har uden tvivl haft videre betydning i middelalderen end det har i moderne dansk normalprosa – det dækker mageligt mindst seks latinske gløser, *gigno* 'avler, føder' (både om mand og kvinde) m.m., *nascor* 'fødes, avles' m.m., *nutrio* 'opføder' m.m., *orior* 'opstår, nedstammer' m.m., *pario* 'føder, avler, frembringer' m.m. og *pasco* 'føder, nærer, underholder' m.m. (alt ifølge belæg med citater fra latinske kilder i GldO's seddelsamling). Grænserne for hvad der kunne passere som acceptabelt, for ikke at tale om smagfuldt, billedsprog har også uden tvivl været betydelig videre i middelalderen end nu; disse eksempler fra Anna Brades bønnebog er bevis nok: *Heel ihesu christi vänstre footz saar i huilket som voxsær dygdernes planther* Bønneb. 2:72.17-18 og *O sødestæ anthoni sammenrør thin myldhetz inwollæ offuer oss* Bønneb. 2:266.8-9. Hertil kommer, at Jesus og Maria ganske ubestrideligt kan få tillagt de samme egenskaber, at Jessymboler og Mariasymboler kan bruges i flæng (jf. fx Sinding-Larsen 1966) samt at Mariadigte uden nævneværdige ændringer er blevet genbrugt som Jesusdigte i den protestantiske salmesang (jf. fx Frandsen 1926:201).

Alligevel må man give Pil Dahlerup ret i sin undren. For af de to mulige adressatidentifikationer, Jesus og Maria, forekommer den første temmelig aparte, skønt hverken umulig eller uden analogisk støtte; den anden forekommer derimod naturlig, og sådan må det også have forholdt sig i middelalderen.

Man foranlediges derfor uvilkårligt til at efterprøve Pil Dahlerups argument for at identificere strolfens adressat med Jesus. Det siges uden nærmere specificifikation at være »sammenhængen« (Dahlerup 1993:106). Denne lyder i sin helhed således, direkte citeret efter det eneste bevarede tekstvidne (fol. 115r-v i håndskriftet AM 75,8° fra ca. 1500, jf. Bønneb. 5:2), men med strofe- og linjeinddeling efter Ernst Frandsens udgave (1926:18-19):

Thenne bøn ær aff Jomffru maria

- (1) [H]Eil maria haffsens stierne
jek bedher thin signede søn sa gerne
Ath han mik hieppper aff all myn nødh
E tha helst ther jek ska dødh
- (2) guth haffuer mik giffuet wit oc skel
Giiff mik them ath styre wel
Myn arme siel til ro oc lisæ
Jek kan tik aldri fulkomlige priise
- (3) Thu æst op rwnnen aff dauitz rooth
Alldri fødis swodan emooth
Jek kan thet prøffue met seluer mik
Ærlixte blomster føddes aff thik
- (4) Heel maria ledhe stierne
Jek bedher tiik jomffru all soo gerne
Ath thw mik hieppper aff all myn nød
Oc gem mik fraa ewimmeligh døødh
Maria føue thet saa met mik
Ath iek ewerdeligh thiener thik
- (5) Heell maria Jomffru booldh
Jek giffuer tik liiff oc siel i voldh
Jek hedrer tik met thenne bøn
Ok loffuer oc ærær tik jomffru skøøn

Skønt Pil Dahlerup udtrykkelig lægger luft mellem sig og Ernst Frandsen, er det måske alligevel hans fyndige resumé af bønnerne der har ført hende til at tænke på Jesus i strofe 3: »I [... *Hell maria haffsens stierne*] rettes der gennem Maria en Bøn til Christus om Hjælp i Dødsstunden. Efter den gængse Forsikring om Lovprisningens Utilstrækkelighed følger en Lovprisning i Strofe 3, og dertil slutter sig i næste Strofe samme Bøn til Maria, som før rettedes til Christus« (Frandsen 1926:167). Som det frengår, er det eneste Ernst Frandsen med sikkerhed kan ta-

ges til indtægt for, dog en tolkning af strofe 1 som indirekte, og vel at mærke kun indirekte, bøn til Jesus. Det må endda kaldes tvivlsomt, om han overhovedet har ret i den tolkning; man kunne vel også regne første strofe blot for en lovprisning af Maria, fordi hun har en søn der kan påkaldes i yderste nød.

Hvis strofe 1 således er en usikker støtte for Jesusidentifikationen i strofe 3, hvis konteksten ikke giver anden støtte for denne identifikation – hvilket den ikke synes at gøre – og hvis den resulterer i en hårtrukken tolkning af linjen *Ærlixte blomster føddes aff thik* (den være sig aldrig så spændende), så burde det vel overvejes at opgive den til fordel for det lige så nærliggende som banale alternativ, at strofe 3 er en henvendelse til Maria.

Fordelene ved alternativet er betragtelige.

For det første kommer overskriftens ord om at denne bøn *ær aff Jomffru maria* til at stemme. Det er ganske gængs bønnebogsterminologi at bruge præpositionen *af* om bønnernes adressater, skønt der undtagelsesvis kan forekomme slinger i valsen i AM 75,8° (jf. Bønneb. 3:12f.).

For det andet kan bønnens du, der kun apostroferes med navnet *Maria*, forblive én og samme person hele vejen igennem. I strofe 1, 4 og 5 er tvivl om du'ets identitet slet ikke mulig, og i strofe 2 og 3 har Mariaidentifikationen den strukturelt gunstige følge, at der kommer til at figurere en hilsen til/lovprisning af Maria her såvel som i de øvrige strofer.

For det tredje endelig kommer billederne i strofe 3's linjer 1 og 4 til at danne et samlet, konsistent billede – i stedet for en udfordring for tanken –, og dét et af de mest udbredte i Mariadigtningen. Det sidste er Pil Dahlerup muligvis opmærksom på; hun synes i al fald at være fuldt ud klar over, at billederne hver for sig er applicerbare på Maria, jf. citatet ovf. (p. 106).

For så vidt som første del af billedet, »runden af Davids rod«, er variant af billedet »kvist af Isajs (= Davids fars) stub« vil man måske nok ved første indskydelse associere til Jesus; for det er jo Messias' komme profeten Esajas bebuder med de kendte (og i gudstjenesten stadig citerede) ord om at der skyder en kvist fra Isajs stub og gror et skud frem fra hans rod (Es. 11,1). Men da Maria er Jesu eneste jordiske ophav, må tillige hun jo have været en Davids ætling, og som sådan fremstilles hun da også logisk nok i bl.a. middelalderlige prædikener og bønnebøger, i øvrigt ligesom sin mor igen, sankt Anna; jf. fx *Thennæ dyræ iomfruwæ* [d.v.s. Maria] *hennæ fødelsæ er aff Abrahamis slecth, hun er vpp runnen aff then werdustæ slecth ther i alt Irasells |sic| folk wor, aff thet edlæ David konninghs slecth* Klosterb.:198.23-26, *Tw haffsens stierne iomfrw maria, tw som er fødth af dawetz slecht* Bønneb. 3:438.2-3 og *Aff iesse* [d.v.s. Isajs] *rodh ær annæ fødth, thy at hun sculde wære gutzs fathers søns [modthers] modther* Bønneb. 3:64.23-24.

Mange skud kan altså strengt taget kaldes rundne af Davids rod; men hvis et skud af Davids rod yderligere tiltales som det der bar eller fødte den herligste blomst, så ligger det lige for at identificere med Maria fremfor med Jesus, og det er jo netop sådan skuddet tiltales i linjen *Ærlixte blomster føddes aff thik*; *føddes* er regelret præteritum af gammeldansk *føthes*², ikke præsens, som det er gengivet med af Pil Dahlerup, jf. ovf., og *blomster* kan fuldt så vel være singularis som pluralis, idet ordets moderne singularisform *blomst* er dannet ved fejlagtig subtraktion fra *blomster* så sent som i 1700-tallet (jf. fx DEO *blomst*). At »skud af

Isajs (og dermed også Davids) rod der satte en herlig blomst« er udbredt Maria-billede bliver rigeligt dokumenteret i Anselm Salzers Die Sinnbilder und Beiworte Mariens in der deutschen Literatur und lateinischen Hymnenpoesie des Mittelalters. Under rubrikken *Reis aus der Wurzel Jesse* findes en veritabel antologi af citater som billedmæssigt danner nærmere eller fjernere parallel til strofe 3 i den danske bøn *Hell maria haffsens stierne*; fx ... *wie vone Jessês stamme wüehse ein gerten [d.v.s. en kvist] inne. då vone scalt ein bluome varen; diu bezeichint dich und dinen barn. Sancta Maria (Salzer 1886-94:29), Maria du bist daz berentiu' ris (Salzer 1886-94:30), ... er [d.v.s. Jesus] was ... gebluomet von der edelen gerte des hern Jessê. wane er wart geborn an dem ende der werlde von unser vrowen sente Marien, die da entsprungen was von dem edeln geslechte des hern Jessê der Davidis vater was (ibid.), felix Jesse gignens prolem, virga florem, virgo solem, flos designat salvatorem, virga florens virginem (Salzer 1886-94:31). I øvrigt behøver man selvfølgelig slet ikke at gå uden for landets grænser for at finde beviser, jf. fx disse linjer fra sidste strofe af den makaroniske Mariavise *Mith hierthæ brendher heth som boll* fra blandingshåndskriftet AM 76,8: ... *Maria mz dygdh oc fromme, / Peperisti filium / & dominum, / ihesum then synethæ blomme. / Guth ladhw oss aldri ath skylies. / virga iesse florida, / wp rwnnen som ross oc lilie, / da nobis solacium & gaudium / mz mach oc fulgodh willia!* (Frandsen 1926:34). – Sammenlignet med fx tyskens *daz berentiu ris* 'det bærende ris', hvor der kan spilles på verbet *bæres* oprindelige dobbeltbetødning ('føde/bære (fx blomst, frugt)'), virker billedet i *Hell maria haffsens stierne* nok mat og udvandet; men det har formentlig kunnet forstås og genkendes af enhver som det måtte vedkomme.*

Det være herefter foreslået, at man giver strofe 3's brug af »billeder, der oftest bruges om Jesus' mor« (jf. p. 106 ovf.) den enkle forklaring at det er Jesu mor billederne sigter til.

Udsagnene i strofens to billedløse linjer (2 og 3) passer uden vanskelighed med denne forklaring: linje 2 synes da at slå fast at der aldrig vil fødes et side-stykke til Maria; i linje 3 synes den bedende – på grundlag af sin personlige erfaring (overbevisning om at være frelst?) -- at bekræfte enten dette udsagn eller den følgende linjes dermed sammenhængende sandhed.

Det er højst glædeligt, at litteraturhistorikere og -fortolkere fra tid til anden underkaster gamle tekster ny overvejelse. Betingelsen for at omverdenen kan tage disse revisioner alvorligt er dog, at teksterne først er forstået på deres egne præmisser, kort sagt at de har været udsat for en grundig filologisk tolkning (der kan minde om nykritikkens close reading). Som *Hell maria haffsens stierne* er behandlet i Nordisk kvindelitteraturhistorie kan denne betingelse dårligt siges at være opfyldt. I øvrigt er det ikke det eneste der fra filologisk side kan indvendes mod kvindelitteraturhistoriens afsnit om den gammeldanske Mariadigtning (fx betyder *mz migel gere* i forbindelsen *Jødern bwnde hanum* [d.v.s. Jesus] *mz migel gere, / Saa ledde thi hanum for domer fire* (Frandsen 1926:23) næppe 'med mange bånd' (Dahlerup 1993:111), snarere 'med megen begærighed (eller lidenskab, nidkærlighed)'; gammeldansk *gere*, som Pål Dahlerup synes at have henført *gere* til, er en uhyre sjælden gløse (kun med to belæg i GldO's seddelmateriale), den har aldrig kunnet rime på *fire* og rimene siges vel at mærke at være rene (Dahlerup

loc.cit.), endelig betyder den ikke 'bånd', men 'flig, snip'; gammeldansk *gire*, som det her foreslås at henhøre *gere* til, er derimod et velbelagt ord, det rimer på *fire*, men kan øjensynlig også sekundært manifesteres med rodvokalen *e*, jf. GG 7:19 m. henvisn. om det til substantivet hørende verbum, og så har det betydningsmæssigt fordelene af at udløse en velkendt kliché om jødernes optræden ved Jesu tilfangelagelse i Getsemane).

Noter

1. Når bønnen her citeres brudstykkevis i gammeldansk sprogform, sker det i princippet efter transskriptionen p. 107, for klarhedens skyld dog med visse (i denne sammenhæng uvæsentlige) forenklinger. – I citater fra andre gammeldanske tekster indskrænker forenklingen sig hovedsagelig til, at der er givet afkald på kursivering af opløste forkortelser.
2. Gammeldanske gløser er normaliseret i henhold til GldO's praksis.
3. Endelsen *-iu* er ikke regulær nt. nom. sg., men derimod fem. do. (og nt. nom. akk. pl.). Det må være det grammatiske køn der er trådt tilbage for det naturlige i adjektivet, jf. Mettke 1989:221.

Kilde- og Litteraturfortegnelse

- Bønneb. = Middelalderens danske Bønnebøger 1-5, ed. Karl Martin Nielsen. Kbh. 1945-82.
- Dahlerup, Pil, 1993: Glæd dig, Maria. Om danske Mariaviser (I Guds navn. 1000-1800. Nordisk kvindelitteraturhistorie I (Kbh.):100-119).
- DEO = Niels Åge Nielsen: Dansk etymologisk ordbog (2. udg.). Kbh. 1976.
- Frandsen, Ernst, 1926: Mariaviserne. Den lyriske Madonnadigtning fra Danmarks Middelalder, belyst gennem Bønnebøgernes Prosatexter. Kbh.
- GG = Johs. Brøndum-Nielsen: Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling I (2. udg.), 2-8. Kbh. 1950-73.
- GldO = Gammeldansk Ordbog, under forberedelse af Det danske Sprog- og Litteraturselskab (på Københavns Universitet, Amager).
- Klosterb. = En klosterbog fra middelalderens slutning (AM 76,8°), ed. Marius Kristensen. Kbh. 1928-33.
- Mettke, Heinz, 1989: Mittelhochdeutsche Grammatik (6. udg.). Leipzig.
- Salzer, Anselm, 1886-94: Die Sinnbilder und Beiworte Mariens in der deutschen Literatur und lateinischen Hymnenpoesie des Mittelalters. Seitenstetten (fotografisk optryk Darmstadt 1967).
- Sinding-Larsen, Egil, 1966: Mariasymboler (Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder 11 (Kbh.):412-13).

Britta Olrik Frederiksen